

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто ідеологічні засади діяльності політичних партій у сучасному українському суспільстві, визначено критерії структуризації ідеологічного простору. Виявлено нерівномірність партійного розвитку, перманентні зміни соціокультурних ідентитетів, що використовуються політичними силами у вираженні інтересів і потреб українського населення.

Ключові слова: політична партія, розвиток політичних партій, партійна ідентичність, ідеологічні засади політичних партій, політичні цінності.

Alina Zuikovska Ideological grounds of political party development in Modern Ukraine. The article considers ideological grounds of political party in modern Ukrainian society. The author defines criteria of ideological structurization in Ukraine, describes the inequality of party development, permanent changes of sociocultural identities, which are exploited by political parties for a presentation interests and needs of Ukrainian people.

Key words: political party, political party development, party identity, ideological grounds of political parties, political values.

Як правило, значимим у виборі політичних цінностей, політичного курсу, національного лідера є ступінь його усвідомлення. Потрапляючи у ситуацію з декількома рівноцінними рішеннями, суб'єкт повинен уміти не тільки розрізнявати альтернативи і зважувати їх наслідки, а передусім усвідомлювати власні потреби і бачити зв'язок між тим, що пропонується і тим, чого не вистачає насправді.

Диференціація політичних ролей і функцій як ознака політичного розвитку [5, с.13] супроводжується ускладненням знань про політичне життя, появою нових «фактів» політичної дійсності, що зумовлює потребу в узагальненні, систематизації політичної інформації. Винесення судження з приводу тих чи інших політичних подій має особливе значення для громадян, адже супроводжується виникненням

переконавання у тому, що певний спосіб поведінки у визначених обставинах є правильним і єдино можливим. Переконавання містить істинність, достеменність, а отже, маючи його, людина отримує можливість діяти в політиці, уникаючи проб і помилок.

Формулювання переконань щодо політики є функцією політичних партій. Ці суб'єкти агрегують індивідуальні судження і створюють із них загальні пояснювальні схеми політичних подій і явищ. Критерії оцінки політичної реальності, політичні цілі та інтереси, спільні переконання формалізуються у вигляді ідеології. Вона є одним з способів створення логічно упорядкованої системи знань про політику. Уможливаючи узгодження індивідуальних і колективних потреб, ідеологічні моделі надають громадянину когнітивного базису сприйняття політичної інформації, отримуючи таким чином можливість усвідомлювати мотиви і цілі своїх дій у політиці, виконувати ті чи інші політичні ролі і функції. Як зазначає російський дослідник О. Соловйов, ідеологія таким чином витісняє аномію і інстинкти з сфери мотивації масової політичної участі [2, с. 11].

Аналіз структурування ідеологічного простору в Україні за роки незалежності дає змогу окреслити деякі ознаки процесів агрегації і артикуляції суспільних запитів у політиці. Зокрема, це – нерівномірність розвитку ідеологічного плюралізму, а також диференціація системи ідентитетів, які використовують політичні партії для свого позиціонування у відносинах з громадянами. Нерівномірність розвитку ідеологічного плюралізму можна пояснити масштабами і глибиною суспільно-політичних трансформацій в Україні. Як зазначає російський дослідник Л. Фішман, ідеологічні абстракції виникають на ґрунті реально існуючих соціальних феноменів, починаючи з інтересів соціальних груп і закінчуючи об'єктивними процесами, що відбуваються в сферах економіки, науки, культури, техніки [4, с.75]. Однією із ключових функцій ідеології є відображення нагальних суспільних потреб, тому проблеми соціально-економічних, політичних і культурних трансформацій українського суспільства так чи інакше окреслюються в програмах та ідеологічних платформах українських політичних партій. Щодо широкого діапазону значень ідеологічного спектра діяльності політичних партій можна припустити, що зумовлений неузгодженням мотиваційного і організаційного рівнів політичного життя,

він відображає пошук адекватних рівню політичної культури українського суспільства шляхів формування партійної ідентичності.

Кількісний аналіз стану розвитку політичних партій в Україні в період з 1990 до 2011 роки, яких на сьогодні зареєстровано 189 [1], дозволяє визначити 1999, 2005 і 2008 роки як періоди, які відзначаються найвищим рівнем політичної активності громадян щодо партійного будівництва (див.: графік)¹. Зокрема, кількість зареєстрованих політичних партій у 2005 році становила 24, у 1999 – 20, у 2005 – 19. Спад політичної активності спостерігався у 2002, 2003, 2007 роках, коли кількість новоутворених політичних партій знаходилася в діапазоні від 2 до 4.

Графік

Виявлення ідеологічних засад діяльності українських політичних партій дозволяє отримати більш чітку картину динаміки розвитку партійної системи зазначених періодів. Однак перед тим, як надати опис конкретних ознак, відмітимо, що розвиток ідеологічного плюралізму в сучасній Україні визначають такі фактори:

- стандартизована організаційна структура, що визначається нормативними вимогами до політичних партій і обумовлює існування (принаймні у формальному вимірі) внутрішньопартійної демократії. Разом з тим відмітимо і усталеність неформальних політичних традицій і звичаїв, які зберігають риси радянської політичної культури, впливаючи на формування моделей і стилів партійного менеджменту;

¹Графік складений на основі офіційного реєстру політичних партій, що ведеться Міністерством юстиції України

- присутність в ідеологічних платформах політичних сил комплексу демократичних цінностей (свобода, рівність, верховенство закону тощо) – як вимога демократизації політичного життя українського суспільства;

- специфіка обґрунтування тих чи інших групових інтересів, що визначається використанням різних ідентитетів і обумовлює формування критеріїв розрізнення політичних партій між собою, визначаючи шлях конструювання партійної ідентичності в Україні.

Якщо перші два фактори визначають загальний формат діяльності політичних партій, то останній дозволяє виявити певні культурні теми українського суспільства, які актуалізують різні політичні сили у розробці ідеологічних засад своєї діяльності.

Так, у перший період піднесення розвитку політичних партій (до 1999 року включно) обґрунтування інтересів окремих соціальних груп відбувалося на основі:

- комплексу громадянських цінностей, що відображають ідею *суспільної інтеграції* (єдність, солідарність, любов до Батьківщини, соціальний порядок, суспільна злагода тощо) і пов'язані з розвитком емоційної прихильності до політичної системи в цілому. Зазначену ідею було актуалізовано такими політичними партіями, як: Українська республіканська партія «Собор», Всеукраїнське об'єднання «Громада», Всеукраїнське об'єднання «Свобода», «Єдина Україна», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина».

- визначення місця і ролі групи у суспільному розподілі праці. Відображаючи процеси *соціальної стратифікації* українського суспільства, ця ідея була використана такими політичними партіями, як: «Всеукраїнська партія трудящих», «Політична партія малого і середнього бізнесу України», політична партія «Селянська Україна», «Партія пенсіонерів України».

- цінностей *класичних ідеологічних течій* – лібералізму, демократизму, соціал-демократизму, соціалізму, комунізму, націоналізму та їх змішаних варіацій. Наприклад: Ліберальна партія України, Демократична партія України, Соціал-демократична партія України, Соціалістична партія України, Ліберально-демократична партія України, Комуністична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Українська Народна Партія, Конгрес українських на-

ціоналістів, Народний Рух України, Українська національна асамблея та інші).

- проблем *державного будівництва і розвитку громадянського суспільства, патріотичних цінностей*, що знайшло своє відображення в існуванні таких політичних партій, як «Держава», «Сильна Україна», «Народна самооборона», «Громадянська сила», «Єдиний центр», «Партія захисників Вітчизни», а також проблем *соціально-економічного розвитку*, які визначали ідеологічні платформи таких політичних партій, як Партія відродження села, Партія національно-економічного розвитку України, Партія «Реформи і порядок».

- *соціальних ідентичностей*: етнічних (Партія мусульман України), релігійних (Християнсько-демократична партія України, Християнсько-ліберальна партія України, Християнсько-Демократичний Союз, Республіканська Християнська партія), гендерних («Жінки України», «Солідарність жінок України»), регіональних (Партія регіонів), і вікових ознак («Молода Україна»).

Необхідно також зазначити і те, що політичне життя в Україні першого десятиліття незалежності відзначилося пошуком організаційно-статусних форм самовираження групових інтересів, потреб, думок населення. Зокрема, вибори до Верховної Ради 1998 року яскраво показали розмаїття політичних утворень: виборчі блоки, партії, об'єднання із різними ознаками – «всеукраїнський», «політичний», «український» – формували конкурентне середовище політичної взаємодії в Україні.

Звернемо увагу, що внаслідок суспільно-політичних трансформацій в Україні, а особливо у зв'язку з змінами соціально-економічних умов діяльності, стихійний і разом з тим прагматичний індивідуалізм в економіці, поширившись у політичній площині, став деструктивною силою для тканини радянської політичної культури, відкривши шлях для деідеологізації системи політичного представництва у цей період. Практика створення ситуативних виборчих блоків і політичних партій знижувала здатність політичних сил до агрегації суспільної думки, ускладнювала інтеграцію індивідуальних позицій у систему поглядів і значень. Практика формулювання спільної позиції (перетворення індивідуальних інтересів у колективні) була ефективною лише на рівні посередництва між політичною і економічною елітами, від чого страждав зв'язок між громадянами і представниками їх

інтересів. Хоча представництво інтересів фінансових груп і надавало потужні ресурси політичній партії для діяльності, проте не замінювало соціальну базу. У складі парламенту з'явилися представники груп економічного впливу, а в політичній культурі – окреслились індивідуалістичні майновласницькі риси. Знайшовши відгук у глибинних шарах національної культури українського суспільства, майновласницький індивідуалізм свавільно проявився як природна реакція на панування колективної власності часів радянського режиму. Все це спричинило розвиток специфічної моделі політичних відносин, в основі якої було покладено соціальний інстинкт самовиживання, що скеровує діяльність політичних суб'єктів на досягнення власних цілей, незалежно від руйнівного ефекту для суспільного блага.

Періоду з 2000 до 2005 року – часу другої хвилі партійного розвитку та ідеологічного плюралізму в українському суспільстві – притаманні такі ознаки:

- ідея суспільної інтеграції набуває нового імпульсу, і у цей період система артикульованих політичними силами громадянських цінностей доповнюється *духовними і морально-етичними категоріями*. Зокрема, з'являються такі політичні партії, як «Єдність», Всеукраїнська партія Миру і Єдності, «Україна Соборна», «Наша Україна», «Наш Дім Україна», «Відродження», «Справедливість», «Солідарність», «Громадянська солідарність», «Всеукраїнська партія Народної Довіри», Всеукраїнська партія духовності і патріотизму, «Сила і Честь», Партія Народної дії «НАДІЯ», «Совість України».

- в ідеологічному спектрі знаходять своє відображення інтереси різних *за професійною ознакою* соціальних груп, наприклад, Партія промисловців і підприємців України, Українська морська партія, «Селянський блок Аграрна Україна».

- набувають розвитку *екологічні цінності*. Якщо у 90-х роках проблема охорони навколишнього середовища на політичному рівні була артикульована лише Партією Зелених (створена у 1991 році), то з 2000 по 2005 рік екологічну ідею підхоплюють Зелена партія України, Зелена екологічна партія України «Райдуга», Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%», Українська партія «Зелена планета», Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна», «Всеукраїнська Політична партія – Екологія та Соціальний захист», Народна Екологічна Партія.

• у середовищі демократичних, ліберальних, соціалістичних, націоналістичних цінностей з'являються *альтернативні ідеї* самовираження групових інтересів у політиці, (політичні партії: «Нова політика», «Третя Сила», «Нова демократія»), ідеї *відродження патріотичного духу* (політичні партії «Вітчизна», «Всеукраїнський патріотичний союз»), та ідеї визначення *зовнішньополітичної, (соціокультурної) орієнтації* («Русь Єдина», «Руський блок», «Європейська платформа»). Ще однією новацією можна назвати появу іменної політичної партії (поряд із численною кількістю іменних виборчих блоків) «УДАР В. Кличка».

Відмітимо, що варто розрізнявати «режими» ідеологічної діяльності політичних партій в електоральні і міжелекторальні цикли. Оскільки, по-перше, не всі політичні партії стають самостійними суб'єктами виборчого процесу і беруть участь у всіх виборчих перегонах. По-друге, ідеологічні платформи передвиборчих програм, на відміну від політичних програм партій, знаходяться у більшій залежності від мінливих громадських настроїв і очікувань, і у меншій – від ряду соціально-економічних, соціально-політичних чинників суспільного розвитку в конкретний історичний період (які відображаються в офіційних програмах партій). По-третє, на ідеологічні і організаційно-правові засади діяльності політичної партії впливає рівень конкурентності у середовищі боротьби за владу, що спричиняє інтегративні і дезінтегративні процеси (формування альянсів, блоків із декількох партій під час виборів та їх розпад у міжелекторальні цикли). По-четверте, тенденції до персоналізації у створенні іміджу політичної партії через використання імені відомого політика у назві виборчих блоків (Блок Юлії Тимошенко, Блок Віктора Ющенка, Блок Наталії Вітренко), що значно впливає на формування партійної ідентичності українських громадян.

Зазначимо також і те, що у боротьбі за право співіснування в системі політичного представництва, за право визначати вплив на політичні процеси в Україні практикою стало використовувати популізм у відносинах з електоратом, що надає представницькій функції номінального характеру і занурює виборця у світ соціальної утопії – світ справедливості та солідарності, що обов'язково настане або вже настає, перетворюючи громадянина на фанатика із втраченим відчуттям політичної реальності. Переважна більшість схем

міркувань, що пропонувалися політичними партіями у виборчих кампаніях розглянутого періоду, відтворювали логіку відносин «державний апарат – розшароване суспільство», надаючи пріоритет ідеї державотворення перед партійним будівництвом та ідеологічним плюралізмом.

Разом з тим, це створило сприятливі умови для нового етапу розвитку ідеологічної сфери політичного життя в українському суспільстві, який був пов'язаний із залученням нових ідентитетів для утворення відчуття партійної ідентичності. Зокрема, структурування ідеологічного простору під час виборчої кампанії 2004–2005 років було опосередковано трьома факторами: соціокультурною ідентичністю, геополітичними настановами, морально-етичними нормами суспільної поведінки. Згідно з концепцією соціокультурної життєздатності політичних цінностей американського політолога А. Вілдавськи створення нового судження стосовно політичних норм, об'єктів політичного життя є складним ланцюгом міркувань, кожна ланка якого повинна узгоджуватися з змістом вихідних цінностей і вірувань [6, с. 8–9]. Будь-які новації, що час від часу з'являються в політичному житті, завжди є логічно узгодженими із певною моделлю культури. Індивіди випробовують політичні курси, змінюють політичні інститути відповідно до якості задоволення потреб і інтересів, сформованих певним типом культури. Через політичні інститути відбувається вираження обраної ними соціокультурної реальності – цінностей і норм [6, с. 9]. Отже, її збереження є засадничим принципом конструювання партійної ідентичності.

У контексті зазначеного періоду, політизація архаїчних шарів культури в Україні спричинила, з одного боку, згуртованість громадян, що перебувають у межах певної соціокультурної реальності, з іншого – конкурентність політичних сил у боротьбі за право поширювати певні цінності. Використання зовнішнього міжнародного чинника (проєвропейських і проросійських геополітичних орієнтацій) для піднесення відчуття національної ідентичності підкреслювало масштабність пропонованої громадянам ціннісної концепції, її значення не локального, а національного рівня, апелювало до суб'єктності українського народу у міжнародному середовищі. Хоча це не було новим в українській політиці (зовнішньополітичні аспірації спостерігались у громадських настроях уже у 1998 році: виборчий блок «Європейський вибір України»,

виборчий блок «ЗУБР» (За Україну, Білорусію, Росію)), однак цей фактор виявився потужною інтегруючою силою. Як зазначає український дослідник Віктор Степаненко, позначення морально-етичної складової політики – «відстоювання честі та гідності» громадян, «бандитський» образ влади, яка порушує закони», сприяло проблематизації критеріїв обрання політичних лідерів, вимог до їх особистісної гідності. Це було відображено у вимозі «очищення» суспільства і влади від олігархічного, бандитського, корупційного тощо забруднення. Апеляція до універсальних моральних принципів про «добре» і «погане» передбачало перенесення протистояння ціннісних концепцій на особистісний рівень [3, с. 330-331].

Також відмітимо, що у цей період чіткіше окреслюється коло ідей, що мають у чомусь нігілістичне й асистемне, а в чомусь скептичне і амбіційне забарвлення. Якщо, наприклад, у 1998 році це був виборчий блок за назвою «Менше слів», то у 2002 – виборчий блок «Проти всіх», політична партія «Союз анархістів України». Відмітимо, що ця тенденція була підкріплена у 2006 році – створенням Опозиційного блоку «НЕ ТАК!», а у 2010 – висуванням кандидата у президенти «В. В. Противсіх». Загальна ідея цих блоків відтворює образ громадянина як певної непримиримої і відстороненої людини. У чомусь ці блоки відображають складність у самовираженні українських громадян у політичному житті, страх публічно зайняти певну позицію, взяти на себе певні зобов'язання, бути включеним у колективний захід, піти на певний ризик.

Для сучасного періоду розвитку ідеологічного плюралізму в Україні, з піком розвитку політичних партій у 2008 році та її спадом у 2009–2010 роках, характерне:

- домінування стратегії мобілізації *вольового ресурсу* і активної участі громадян у політичному процесі (політичні партії «Спільна дія», «Пряма дія», «Народна воля», Громадянський рух України, «Народна сила», «Ведуча сила»).

- вираження інтересів окремих груп населення (фактор соціальної структури), у тому числі тих, які потребують *соціального захисту* (Аграрна партія України, «Партія селян», «Аграрно-Промисловий Союз», Всеукраїнська партія «Дітей війни», «Діти війни «Народна партія України»).

- концептуалізація проблем *інституційного розвитку політики*, що знайшло своє відображення в ідеологічних плат-

формах таких політичних партій, як «Самоврядна українська держава», «Партія місцевого самоврядування», «Партія сильної влади», «Закон і Порядок».

- ретроспективний характер формування партійної ідентичності із використанням елементів історичної пам'яті українського суспільства (політичні партії: «Козацька Слава», Партія «Київська Русь», Всеукраїнська козацька партія, «Русичи», «Партія Козаків України», «Козацька Українська Партія»).

- формування молодіжної політичної субкультури, що пов'язано із формулюванням ідеї оновлення політичної еліти («Партія нового покоління України», «Молодь до ВЛАДИ», «Партія української молоді»).

Як загальний підсумок, зазначимо, що репрезентація групових інтересів та їх обґрунтування через багатовимірну систему соціокультурних ідентитетів в українському суспільстві визначається перманентним й інтенсивним оновленням, що свідчить про рухомість і неусталеність ідеологічних засад партійного будівництва. Разом з тим, наскільки установлені повинні бути ідеологічні платформи і програми політичних партій, які ідентитети мають залишитися специфічними, а які інтегруючими в загальнонаціональному масштабі для розвитку культури політичних відносин, які умови і чинники сприяють політичній активності громадян у створенні нових політичних сил в Україні – є питаннями для подальшого аналізу. Відмітимо, що поряд із диференціацією політичних ролей і функцій як ознаки політичного розвитку суспільства, ще однією його ознакою є набуття масового характеру політичної участі [5, с. 13]. Якщо пересічному громадянину досвід політичної активності надає відчуття ефективності власної політичної позиції та впливовості на політичний процес, політичному лідеру – ресурс довіри, необхідний для політичної діяльності, то для суспільства – це процес перетворення політичних дій на події колективного життя, чинник легітимності політичної системи загалом і нові можливості для розвитку політичної культури. Враховуючи низькі показники масової політичної активності громадян (членство у політичних партіях, електоральна активність, протестна участь), низький рівень розвитку партійної інфраструктури і комунікаційних каналів між представниками інтересів громадян і самим носіями цих інтересів, зазначимо, що характер політичної активності у сфері партійного будівництва свідчить про закритість механізмів рекрутації

політичної еліти, ігнорування ресурсів демократичних інститутів, що призводить до імітації зворотного зв'язку в системі «політична система – суспільство», ускладнюючи циркуляцію суспільних запитів в політиці.

1. Офіційний сайт Міністерства Юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/parties>.

2. Соловьев А.И. Политическая идеология: логика исторической эволюции / Александр Соловьев // ПОЛИС. – 2001. – № 2.

3. Степаненко В. Слова і справи: проблеми інституціоналізації суспільних ідеалів в Україні / Віктор Степаненко // Українське суспільство 1992–2006. Динаміка соціальних змін / [ред. д.ек. н. В. Ворона, д. соц. н. М. Шульга]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006.

4. Фишман Л.Г. Политический миф и идеология: «опасное сближение»? / Леонид Фишман // ПОЛИС. – 2006. – № 4.

5. Pye L. Political Culture and Political Development / Lucian Pye, Sidney Verba. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1965.

6. Wildavsky A. Choosing Preferences by Constructing Institutions: a Cultural Theory of Preference Formation / Aaron Wildavsky // American Political Science Review – 1988. – Vol. 81. – No. 1.